

Marijan F. Kranjc, generalmajor v pokoju

Ali je Jugoslavija (JLA) imela atomsko bombo?

Da bi odgovorili na to centralno vprašanje, je povsem logično, da moramo pred tem odgovoriti na nekaj podvprašanj, in sicer:

- Ali smo imeli tri nuklearne inštitute?
- Ali smo imeli rudnik uranove rude?
- Ali smo imeli državno komisijo za atomsko energijo?
- Ali smo imeli načrtano nuklearno strategijo?
- Ali smo imeli nuklearno orožje oz. ali bi ga dobili od Sovjetske zveze?
- Ali je bila JLA usposobljena za uporabo nuklearnega orožja?

Odgovore bom skušal podati iz javno objavljenih informacij na Googlu, saj je gotovo, da določeni tajni podatki o tem predmetu še dolgo ne bodo objavljeni. Najprej bom odgovoril na zadnje vprašanje, saj želim povedati tudi realno resnico in svoje vedenje.

Ali je bila JLA usposobljena za uporabo nuklearnega orožja?

Odgovor je pritrdilen, saj smo v Višji vojaški akademiji (VVA) v letih 1966–1968 uporabljali poseben priročnik za izračunavanje učinkov nuklearnega orožja na ljudstvo, objekte in zemljišče pri uporabi nuklearnih min in nuklearnih projektivov od 1, 5, 10 in 20 KT (kiloton). Šlo je dejansko za ruski prevod in metodologijo izračunavanja, pri čemer pa nam slušatelj ni nihče povedal, ali imamo svoje nuklearno orožje ali pa ga bomo dobili od Sovjetske zveze v slučaju napada sil Nata.

Zato si s tem vprašanjem slušatelj nismo razbijali glave. Mnogi starejši častniki, tudi iz GŠ JLA, pa o tem niso bili informirani, prav tako pa tudi javnost. Navajam primer: ko sem 1968 ob zaključku šolanja v VVA uspešno položil diplomski izpit po temi »Pehotna divizija v obrambi na pomožni smeri« (kopijo sem predal tudi v knjižnico Mors), v kateri sem načrtoval tudi uporabo nuklearne mine in dveh nuklearnih projektivov od 5 in 10 KT, mi je predsednik izpitne komisije, podpolkovnik JLA na službi v GŠ JLA, po čestitki za uspešni zagovor tudi ponudil nenavadno možnost, da si sam izberem oceno od 10 pa navzdol! Bil sem seveda presenečen, vendar sem odvrnil, da mi (za končni odličen uspeh) zadostuje ocena 8!

Zatem me je odvedel v stran od ostalih dveh članov komisije in me resno vprašal, ali zares posedujemo nuklearne mine in projekte, katere sem omenjal v diplomski nalogi. Presenečen, da tega ne ve, sem mu odgovoril, kar smo sami neuradno vedeli, a to je, da bomo nuklearno orožje dobili od SZ v slučaju napada sil Nata! Na dodatno vprašanje, ali to orožje izdelujemo tudi sami, mu

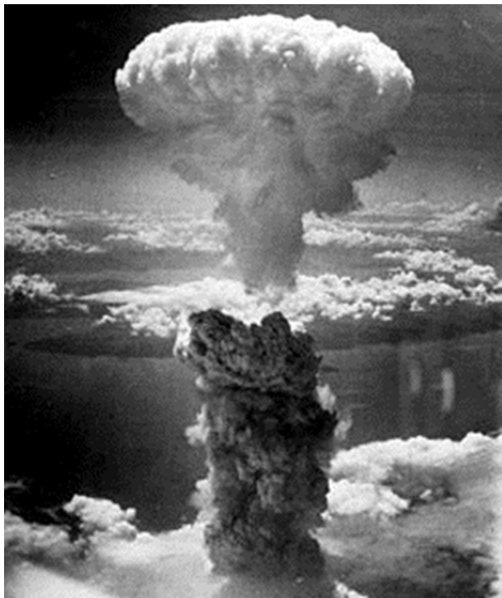
seveda nisem vedel odgovoriti. To se je dogajalo 1968. leta. Podobno je bilo leta 1980, ko sem končal Šolo ljudske obrambe v Beogradu. Tudi častniki na šolanju v SZ na višjih vojaških akademijah so uporabljali ista merila za nuklearne udarce (površinske in zračne »udarce«, projektele pa od 1, 5, 10 in 20 KT, tudi nuklearne mine jakosti 1 KT, raketne divizione opremljene z lansirnimi rampami, včasih pa tudi topovske granate večjih kalibrov z nuklearnimi glavami, nikoli pa nismo »uprabljali« nuklearne avionske bombe). Dejansko pa smo v JLA posebno skrbeli za razvoj in opremljenost posebnih enot za protinuklearno-biološko in kemično zaščito!

Osnovne stvari smo imeli tudi zapisane v pravilih, predvsem v kopenskih vojski (*Upotreba Kov JNA*).

V obdobju ko sem bil načelnik varnostnega oddelka IX armade v Ljubljani (1984–1987), me je dvakrat obiskal višji častnik iz Varnostne uprave Zslo v Beogradu, ki je bil zadolžen za **obnovo nuklearnega programa SFRJ**, pa je tako v Sloveniji s tem seznanil samo še načelnika Sdv in predsednika republiške komisije, uglednega strokovnjaka, danes akademika, vendar njegovega imena ne bom razkrival.

Torej, dejanski odgovor je, da Jugoslavija vse do razpada 1992 **ni imela svojo atomsko bombo oz. nuklearno orožje!**

Seveda, politične in vojaške ambicije so bile drugačne! Zato naj odgovorim na postavljena vprašanja, saj verjamem, da bodo odgovori zanimali tudi obiskovalce mojega spletišča. Torej ...

»Atomska goba« pri zračnem udaru
(Vir: Google)

Prva ameriška atomska avio-bomba
(Vir: Google)

Ali smo imeli tri nuklearne inštitute?

Vsaka zgodba ima svoj začetek. Oče načrtovane jugoslovanske atomske bombe je **Pavle Savić** (1909–1994), srbski fizik, akademik, partizanski major. Skupaj z Irene Joliot Curie je raziskoval delovanje nevtronov v težkih elementih in bil kandidat za Nobelovo nagrado. Bil je član KPJ od 1934, od 1941 član VŠ NOV Jugoslavije – načelnik šifrantskega oddelka, podpredsednik AVNOJ-a in prvi vodja vojaške misije v ZSSR. Po vojni je bil zadolžen za obnovo Srbije, direktor Inštituta za jedrske študije »Boris Kidrič« v Vinči in podpredsednik Zvezne komisije za jedrsko energijo.

Ko je maršal Tito 1946 obiskal Moskvo, si je ogledal tudi sovjetski inštitut za nuklearno energijo, ki ga je vodil **Pjotr Leonidovič Kapica** (1894–1984), oče sovjetske atomske bombe. Takrat je bil v inštitutu na praksi tudi Pavle Savić, Titov prijatelj, pa mu je Tito ob slovesu povedal, naj kmalu pride v domovino, da bi tudi v Jugoslaviji zgradili podoben inštitut. Tako lahko rečemo, da se je ideja o jugoslovanski atomski bombi rodila ob koncu 1946 v Moskvi.

Inštitut za nuklearno energijo »Boris Kidrič« - Vinča

Ko se je Pavle Savić kmalu zatem vrnil v Beograd, se je v vasici Vinči, oddaljeni vsega 15 km od Beograda, začela gradnja pravega znanstvene mesta, seveda po sovjetskem vzorcu. Na 60 ha so od 1948 zgrajeni vsi objekti in tudi stanovanja za 1500 strokovnjakov – znanstvenikov.

Reaktor srednje moči je dovoljeval izkoriščanje nuklearne energije za miroljubne namene, pa tudi za vojaške. Izjave o tem so seveda kontradiktorne.

Ker je bil takratni šef Udbe Aleksander Ranković tudi predsednik Zvezne komisije za jedrsko energijo, je povsem razumljivo, da so vsi projekti in načrti nosili pečat največje državne tajnosti. Veljala je stroga pisna zaveza, da se o dogajanju v Vinči ne sme govoriti 30 let, pa se je tako šele nedavno zvedelo, da je tudi v Vinči prihajalo do manjših nesreč (zračenja, smrti in podobno).

Zato bo gotovo držala izjava nekdanjega znanstvenikov iz Vinče, da je bil nivo njihovih raziskav glede jedrskega orožja na pragu realizacije, saj je reaktor srednje moči že proizvedel toliko plutonija, da je bilo potrebno narediti samo »teoretični« korak do prve jugoslovanske atomske bombe!

No, poleg dveh nuklearnih reaktorjev – R-A in R-B, so v Vinči formirali tudi laboratorije in inštitute za kemijo visoke aktivnosti, reaktorske materiale, radiološko in medicinsko zaščito in ostalo.

Stevan Dedijer (1911–2004), srbski fizik in akademik, brat Vladimirja Dedijerja, sicer kontraverznega Titovega biografa, je v svoji avtobiografski knjigi *Špijun kojega smo voljeli* (Zagreb, 2011), napisal tudi obširno poglavje (str. 170–185) z naslovom *Titova bomba (1950–1954)*. Ker je bil tudi tesni sodelavec Pavla Savića v Vinči, so vsekakor zanimiva njegova pričevanja o

rojstvu ideje o jugoslovanski atomski bombi. Tako naj bi mu Veljko Mičunović sredi 1949 v New Yorku povedal:

»Kardelj in Djilas želita za zapustiš New York in se lotiš fizike ...«.

Zvečer naj bi mu telefoniral tudi Kardelj:

»Potreben si nam za naše nuklearne napore!« (str. 176), pa mu je kmalu zatem v Beogradu hladnokrvno povedal:

»Moramo imeti nuklearno bombo! Moramo je narediti, pa četudi bomo za to porabili polovico narodnega dohodka!« (str. 177). Šlo je tudi za partijsko dolžnost, pa je Stevan Dedijer zatem nekaj let tudi sodeloval na tem projektu ...

Odločitev, da se vendarle ne gre v realizacijo jedrskega orožja je bila politična, saj je Tito uvidel, da bo politika aktivne in miroljubne koegzistence, pa tudi neuvrščenosti, uspešnejša od dragega vključevanja v t. i. »atomski klub«! No, šlo je tudi za finančne efekte in splošno strateško oceno.

Namreč, že 1960 se je vedelo, da je za uničenje ZDA potrebno okrog 250 jedrskih bomb. SZ jih je imela 20.000, ZDA pa celo 32.000, pa tako ena jugoslovanska atomska bomba dejansko ne bi pomenila prav nič!

To so bistveni poudarki, ki jim gre verjeti.

No, vsaka zgodba ima tudi svojo brado.

Ker je nuklearni inštitut v Vinči nosil ime Borisa Kidriča, je prav gotovo, da je bil takratni minister za gospodarstvo, tudi eden od najbolj odločnih podpornikov Titove zamisli o veliki vlogi jedrske energije za znanstveni napredek in gospodarski razvoj Jugoslavije.

Zaradi (znanstvene) ljubosumnosti, predvsem pa zaradi posebnih republiških interesov, sta se v Zagrebu in Ljubljani začela razvijati dva nova inštituta.

Nuklearni inštitut »Jožef Štefan« v Ljubljani

Prof. dr. **Anton Peterlin** (1908–1993) je bil direktor od 1949 do 1959, ko je zaradi političnih razhajanj podal ostavko in odšel v Nemčijo in zatem v ZDA. Po naročilu Borisa Kidriča je bila naloga Peterlina, da poskrbi za razvoj kadrov za upravljanje jedrskim reaktorjem, pa je tako 1952 bil v Ljubljani sestanek, na katerem je določeno naslednje: Ljubljana – reaktor na težko vodo za akademsko delo, Vinča – reaktor na grafit (uporaben za proizvodnjo plutonija, torej jedrske bombe), vendar se to ni zgodilo. Reaktor na težko vodo je dobila Vinča, Ljubljana pa – nič! Boris Kidrič namreč ni bil zadovoljen z delom v Vinči, kjer je Pavle Savić obljubljal, da so sposobni narediti atomsko bombo! Zato je zahteval, da inštituta v Ljubljani in Zagrebu najprej usposobita kadre ... Ko pa se je v Vinči 1959 zgodila nesreča (zaradi malomarnost oz. nestrokovnosti), so sledile sankcije. Peterlin je menda odstopil nekaj mesev prej, saj se ni strinjal z namerami za izdelavo atomske bombe ...

Znanstveni raziskovalni inštitut »Ruder Bošković« v Zagrebu

Inštitut je formiran 1950, a njegov prvi direktor je postal prof. dr. Ivan Supek. Na inštitutu je delalo okrog 500 strokovnjakov in znanstvenikov. V začetku so se največ ukvarjali z znanstvenimi raziskavami na področju atomske fizike, pozneje pa tudi na drugih področjih fizike, kemije, biologije, medicine, elektronike in drugo.

Ni podatkov o sodelovanju z že omenjenima nuklearnima inštitutoma v Vinči in Ljubljani.

No, velja poudariti, da zaradi kadrovskih zamenjav v obdobju 1959/1960 zastavljeno delo na izdelavi atomske bombe ni bilo prekinjeno. Novi direktorji v Vinči in Ljubljani so še z večjim zagonom nadaljevali načrtano delovanje.

Dokaz za to je prav odpiranje rudnika urana na Žirovskem vrhu ...

Ali smo imeli rudnik uranove rude?

Seveda – imeli smo Žirovski vrh!

Vendar, zdi se mi, da je bil to bolj ločeni slovenski projekt. To sklepam na osnovi dejstva, da Varnostna uprava JLA okrog 1986 sploh ni bila zainteresirana za ta rudnik! Menda so nova nahajališča urana bila odkrita v zahodni Srbiji in na Kosovu ...

Raziskave okrog Žirovskega vrha so se začele 1960 (Geoinštitut Beograd), pa so v naslednjih letih (od 1968 Geološki zavod, Ljubljana) geologi potrdili, da so najdene dovolj velike količine rude za rentabilno delovanje rudnika urana. Tako je 1976 ustanovljeno podjetje Rudnik urana Žirovski vrh, ki je 1982 tudi začel obratovati.

Rudnik je zaprt 1990 kot nerentabilen. Namreč, v času obratovanja je bilo izkopenine 3.307.000 ton, od tega je bilo 633.000 ton uranove rude, iz katere je bilo proizvedeno vsega 452 ton uranovega koncentrata. Poleg tega je bilo potrebno koncentrat pošiljati na analizo v Nemčijo ...

Leta 2008 je bil rudnik urana Žirovski vrh dokončno zaprt!

Ali smo imeli zvezno (državno) komisijo za jedrsko energijo?

Kot sem že omenil, je Vinča zgrajena kot znanstveno mesto po sovjetskem vzorcu (zaprt sistem: delovno mesto in družinsko stanovanje), vendar je vojaški program do kraja zadržan v najvišji stopnji državne tajnosti. Pa tudi varnosti, saj je predsednik Zvezne komisije za jedrsko energijo bil Aleksander Ranković, takratni šef Udbe in zvezni (državni) minister za notranje zadeve.

Znano je tudi, da je podpredsednik te komisije bil Pavle Savić kot direktor Vinče, verjetno pa sta do 1960 bila člana tudi dr. Supek iz Zagreba in dr. Peterlin iz Ljubljane. Verjetno je bil član komisije tudi Boris Kidrič, medtem ko za ostale člane ni mogoče dobiti podatkov.

Tudi ni znano kdo je po 1966 nasledil Rankovića na mestu predsednika te komisije, ali dr. Savić ali pa nekdo drug.

Po razpadu SFRJ 1992 je v Srbiji formirana republiška komisija, ki je skrbela za nadaljnji razvoj Vinče. Po časopisnih poročilih je 2011 v Rusijo transportirano 3.000 sodov izkoriščenega uranovega goriva.

Ali smo imeli načrtano nuklearno strategijo?

Decidiranega odgovora ne morem posredovati, ker ni na razpolago nobenih javnih podatkov. No, logično je predpostavljati, da je bila v začetku vsekakor načrtana določena strategija razvoja, tudi malce megalomanska (atomska bomba), ki pa je pozneje spremenjena zaradi finančnih in predvsem političnih razlogov (miroljubna koegzistenca, neuvrščenost).

Ali je po Titovi smrti prišlo do prenove nuklearne strategije, je težko soditi. Očitno je vsekakor, da je okrog 1985 prišlo do določenega zasukaja verjetno tudi zaradi tega, ker so v tistem obdobju objavljena poročila o možnosti izdelave t. i. »teroristične nuklearne bombe« oz. koriščenja posameznih radioaktivnih elementov (izotopov).

Ali smo imeli nuklearno orožje oz. ali bi ga dobili od Sovjetske zveze?

Iz povedanega sledijo naslednje ugotovitve:

- Jugoslavija ni imela lastne atomske bombe;
- V slučaju napada Nato sil bi po vsej verjetnosti dobili od SZ določene količine nuklearnega orožja, saj smo pripadniki JLA bili usposobljeni za uporabo;
- V slučaju nuklearnega napada na Jugoslavijo so bile enote JLA in civilne zaščite dokaj usposobljene za dekontaminacijo in reševanje, pa tudi za zaščito (»atomska zaklonišča« in podobno).

V družbi je uveljavljena strateška orientacija za izkoriščanje nuklearne energije v miroljubne namene (NE Krško, medicina in drugo), kar pomeni, da smo se na kraju vendarle (politično) odločili za pravilno pot!